

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут історії України

Монолатій Іван Сергійович

УДК 940.2 (45+477)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА КУЛЬТУРНИЙ
РОЗВИТОК НІМЦІВ У ГАЛИЧИНІ (1772-1923 рр.)

07.00.01 – історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

ТЕРЕЩЕНКО Юрій Іларіонович,

Київський національний лінгвістичний університет,

завідувач кафедри історії України та зарубіжних країн

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

АНДРУСИШИН Богдан Іванович,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,

декан соціально-гуманітарного факультету;

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

КРИВЕЦЬ Наталія Василівна,

Інститут історії України НАН України,

старший науковий співробітник відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

історичний факультет.

Захист відбудеться **27 вересня 2002 року о 15⁰⁰** годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д **26.235.01** при Інституті історії України НАН України (01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України за адресою: 01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4.

Автореферат розісланий **25 серпня 2002 р.**

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,

доктор історичних наук

Гуржій О.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова сучасної України на принципах рівноправності та партнерства з іншими державами передбачає врахування і використання історичного досвіду її відносин з народами, з якими вона віддавна мала тісні і розмаїті взаємини в різних галузях суспільного буття. До цих народів, безперечно, належать німці, які традиційно займали важливе місце в системі економічного, політичного та культурного співробітництва України з народами Європи на всіх етапах історії. З'ясування та всебічне й об'єктивне висвітлення змісту і характеру німецько-українських взаємин набуває сьогодні важливого науково-теоретичного та практичного значення з огляду на багатовекторний характер зовнішньої політики Української держави та її курс на європейську інтеграцію. Адже звернення до історичного контексту двосторонніх відносин обох народів відіграє неабияку роль у гармонізації міжнаціональних стосунків в сучасній Україні як один з важливих компонентів європейського стандарту соціально-політичного розвитку. Серед регіонів України, які були зоною особливо інтенсивних контактів з німецьким етносом, чільне місце належить Галичині. Саме тут впродовж століть потужні німецькі впливи певною мірою визначали спільне й окреме в історичному, культурному, демографічному розвитку України і низки країн Центральної Європи.

Питання соціально-економічного становища та культурного розвитку німців у Галичині 1772-1923 рр. спеціально не розроблялося. В радянській, німецькій та українській історіографії покищо відсутні узагальнюючі, чи спеціальні праці із цієї проблематики. Не досліджено також всебічно австрійську колонізаторську політику кін. XVIII ст. – поч. XX ст. та її наслідки для Галичини як частини України, хоча вона постійно впливала на зміст громадсько-політичного і культурного життя німців Галичини, їх соціально-економічне і політичне становище. У рамках цієї різнопланової проблеми розгляд історії німців у Галичині сприятиме більш чіткому розумінню її місця і ролі в економіці та культурі, політиці, урбанізаційних процесах в Україні в цілому. При цьому автор керувався тим, що попри розмаїття національного складу України, кожен її етнос становить невід'ємну частину її народу і без вивчення їх історії неможливо проводити державну політику, яка б забезпечувала громадянський мир у суспільстві. Все це в цілому й зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету. Тема дисертації узгоджена із планами наукових досліджень Київського національного лінгвістичного університету, а також відділів історії України сер. XIX – поч. XX ст. та історії України 20-30-х рр. XX ст. Інституту історії України НАН України.

Об'єктом дослідження є німецька спільнота Галичини як одна з основних складових населення західних земель України і важливий компонент її історії.

Предметом дослідження є закономірності соціально-економічного становища та культурного розвитку німців у Галичині, особливості виникнення та становлення німецьких колоній, їх місце в економічному і суспільному розвитку, австрійська колонізаторська політика, яка згодом трансформувалася в один із факторів офіційної національної доктрини Відня, участь німців у боротьбі за українську державність на західно-українських землях, національна політика Західно-Української Народної Республіки щодо німецької національної групи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1772-1923 рр. – від захоплення Галичини Австрійською державою і остаточного включення Західно-Української Народної Республіки до складу Польщі. Вони є достатніми для вивчення довготривалого процесу поширення австро-німецьких впливів у Галичині, місця німецької спільноти в суспільному житті ЗУНР. Водночас, дають можливість простежити посилення позицій Австрійської імперії у Галичині та утвердження в її суспільно-політичному і культурному житті тривалих політичних, господарчих і духовних інтересів німецьких держав та Австрії зокрема, становлення політико-адміністративних та економіко-господарчих структур, які призвели до інтенсивного закладення та функціонування німецьких колоній у сільській місцевості Галичини.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасні Івано-Франківську, Львівську та Тернопільську області України, на території яких у досліджуваний період найінтенсивніше відбувалися міграційні процеси як елемент австро-німецької колонізації й було закладено найбільше німецьких поселень.

Мета дисертаційного дослідження полягає в об'єктивному і всебічному висвітленні історії німців у Галичині кін. XVIII-поч. XX ст. Особливу увагу в роботі приділено тим питанням, які ще не стали об'єктом наукових пошуків. Об'єкт, предмет і мета визначили такі **завдання** дослідження:

- розкрити історичні передумови виникнення і становища німецьких поселень у Галичині;
- дослідити шляхи формування німецької діаспори в Галичині та її особливості;
- визначити місце і роль німецьких переселенців в соціально-економічній та політичній історії Галичини кін. XVIII-поч. XX ст.;
- дати характеристику політиці Австрії, Австро-Угорщини та Західно-Української Народної Республіки щодо німецького населення Галичини;
- проаналізувати досвід українсько-німецького співробітництва в суспільно-політичній, культурній та духовній сферах у період входження українських земель Галичини до складу Австрійської імперії, періоду ЗУНР і встановлення польського окупаційного режиму на західно-українських землях.

Методи дослідження. У дисертації застосовані загальні наукові принципи пізнання (об'єктивність, історизм, логічна послідовність, типологізація, класифікація), міждисциплінарні

(структурно-системний підхід) та суто історичні (проблемно-хронологічний, системно-функціональний, порівняльно-історичний, статистико-аналітичний) методи дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що у ній на основі широкого кола залучених до наукового обігу нових архівних та опублікованих джерел уперше здійснено спробу комплексного дослідження соціально-економічного становища та культурного розвитку німецького населення у Галичині у 1772-1923 рр. Дисертант врахував у своїй роботі здобутки вітчизняної, радянської та зарубіжної історіографії, що дало змогу повніше висвітлити обрану для дослідження тему.

Теоретичне значення наукового дослідження визначається її спрямуванням на з'ясування історичної обумовленості подій, явищ та процесів в середовищі німецької національної спільноти, що сприятиме відтворенню цілісної наукової картини суспільно-політичного становища та національно-культурного розвитку Галичини досліджуваного періоду та місця німецького етносу в цьому процесі.

Практичне значення дисертації полягає в тому, виявлений автором фактичний матеріал, його наукова інтерпретація та висновки можуть бути використані при підготовці лекційних курсів (спецкурсів), підручників, узагальнюючих наукових робіт, вузівських та шкільних навчальних програм. Вони також можуть прислужитися фахівцям, які працюють над дослідженням проблем історії етнічних меншин в Україні, вивченням питань економічного та громадсько-культурного співробітництва України із західноєвропейськими державами; науковому обґрунтуванню розширення і поглиблення зв'язків України з європейським світом та її геополітичного вибору на сучасному етапі.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету та на спільному засіданні відділів історії України сер. XIX – поч. XX ст. та історії України 20-30-х рр. XX ст. Інституту історії України НАН України. Результати дослідження оприлюднено дисертантом на Першій регіональній науково-практичній конференції “Німецькі переселенці в Галичині (історія, культура, побут, звичаї німців)” (м. Тернопіль, 16 квітня 1999 р.), Першому міжнародному конгресі істориків України (м. Чернівці, 16-18 травня 2000 р.), Дванадцятій науковій сесії Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (м. Львів, 15 березня 2001 р.), П'ятій міжнародній історико-етнологічній конференції “Традиційна культура народів Європи” (м. Чернівці, 22 березня 2001 р.), Міжнародній науковій конференції “Міста і міщанство в Центрально-Східній Європі з найдавніших часів до половини XIX століття” (м. Торунь, Республіка Польща, 15-16 листопада 2001 р.).

Особистий внесок здобувача полягає в ініціюванні розробки актуальної і недостатньо вивченої теми, виявленні, систематизації низки джерел, висуненні та обґрунтуванні

концептуальних підходів для інтерпретації соціально-економічного становища і культурного розвитку німців у Галичині.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено в 9 публікаціях: 6 статтях у наукових фахових виданнях (3,7 д.а.), 3 тезах доповідей (1,9 д.а.) загальним обсягом 5,6 д.а.

Структура дисертації. В основу даного наукового дослідження покладено проблемно-хронологічний принцип, її зміст і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою самої проблеми і завданнями дослідження. Робота обсягом 210 сторінок (з них основного тексту – 160 сторінок) складається з вступу, чотирьох розділів, які поділені на 10 підрозділів, висновків, а також має додатки (документів – 3, таблиць – 5), список використаних джерел та літератури (30 сторінок, 322 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт і предмет, хронологічні рамки і територіальні межі, сформульовано мету, завдання, методи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи.

У першому розділі – **“Історіографія та джерельна основа дослідження”** – проаналізовано стан наукової розробки проблеми, подано огляд використаних документів і матеріалів.

Констатується, що у науковій літературі висвітлювалися лише окремі аспекти проблеми, проте досі фактично немає жодної монографічної праці, в якій був би здійснений комплексний аналіз соціально-економічного становища та культурного розвитку німців у Галичині 1772-1923 рр.

Перші кроки у дослідженні теми зробили австрійські історики кін. XVIII – сер. XIX ст., зокрема, С. Бредецький, Й. Гайн, К. Черніг. Ними було введено в науковий обіг значний обсяг джерел про німецькі колонії Галичини та їх соціальний розвиток. Їх праці вміщували характеристики способу життя, побуту і звичаїв колоністів, висновки щодо подальшого влаштування життя австро-німецьких поселенців та політики щодо них центральної влади¹.

Історико-статистична розвідка С. Бредецького стала спеціальним дослідженням суспільного становища німців Галичині на поч. XIX ст.². В ній на різнобічному джерельному матеріалі висвітлюється виникнення німецьких колоній в Галичині і Буковині, характеризується кожна колонія щодо розташування, характеру угідь, господарства, кількості родин, наявності культових споруд, закладів освіти та ін.

Наприкінці XIX ст. з'являються наукові праці німецьких авторів з історії національних меншин Австро-Угорщини. Серед них надзвичайно багате на етнографічний та красномовний

¹ *Bredecky S. Historisch-statischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung.* – Brünn, 1812; *Czörnig K. Ethnographie der Österreichischen Monarchie.* – Bd. I. – Wien, 1857; *Czörnig K. Statistisches Handbüchlein für Österreichische Monarchie.* – Wien, 1861; *Hain J. Handbuch der Statistik des Österreichischen Kaiserstaates.* – Bd. I. – Wien, 1852.

² *Bredecky S. Historisch-statischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung.* – Brünn, 1812. – S. 2-4.

матеріал підсумкове дослідження Л. Германа³. Переважаючими у праці є соціальні питання, особливої уваги заслуговує розкриття передумов німецької колонізації краю, перші заходи австрійської колонізаторської політики, її ідеологічне обґрунтування. Водночас, релігійні, політичні та економічні питання подаються надто схематично.

Значний інтерес для даного дослідження становлять праці Р.-Ф. Кайндля⁴. Вони зачіпають ряд конкретних питань колонізаторської політики Австрійської держави в Галичині і Буковині, вміщують значний матеріал про німецьких поселенців, особливості різного роду занять у містах, містечках і селах, подають перелік усіх колоній і роки їх заснування.

Характеристику німців-євангелістів краю і відповідний статистичний матеріал подає польський історик І. Ступницький⁵. Однак, німці-католики, яких була переважна більшість в Галичині, опинилися поза зацікавленнями вченого. Інший польський дослідник – В. Рапацький⁶ хоч і вказує, що не всі німецькі поселенці були євангелістського віросповідання, та все ж у своїй розвідці загалом ототожнює німців римо-католиків з поляками.

Відомості про німців-католиків, яких польські урядовці зачисляли до поляків, містить праця українського дослідника В. Барвінського⁷, яка є чи не єдиним дослідженням українського автора з історії національних груп Галичини і зокрема німецького населення міст і сіл краю на поч. ХХ ст.

Німецьку історіографію соціально-економічного становища та культурного розвитку німців у Галичині в новітній період започаткувало дослідження З. Мюллера⁸. Автор окреслює еволюцію німецької спільноти у Галичині періодом 1772-1940 рр., поділяючи його на три етапи: 1) найсприятливіший час для німецьких поселень (1772-1848 рр.); 2) початок періоду полонізації (1867-1900); 3) посилення польського національного гніту (1903-1930 рр).

Розгляд окремих питань суспільного і духовного буття німців у Галичині вміщують історико-краєзнавчі публікації Й. Білля, Р.-В. Бізанца, Ф. Брауна, М. Даума, Л. Гена, Й. Кремера, В. Куна, В. Мельцера⁹. У них автори на підставі архівних документів та власних спогадів простежують різні аспекти політичного і культурного минулого німецької спільноти.

³ *German L.* Die deutsche Colonisation // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Wien, 1898. – Bd.19. – S. 464-490.

⁴ *Kaindl R.-F.* Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen. – Innsbruck, 1902; *Kaindl R.-F.* Die Deutschen in Galizien und in der Bukowina. – Frankfurt am Main, 1916; *Kaindl R.-F.* Die Deutschen in Ost-Europa. – Leipzig, 1916. – S. 29-32.

⁵ *Stupnicki H.* Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. – Lwow, 1849.

⁶ *Rapacki W.* Łudność Galicyi. – Lwów, 1874.

⁷ *Барвінський В.* Досліди з поля статистици. – Львів, 1901. – С. 14-15.

⁸ *Müller S.* Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772-1940. – Marburg am Lahn, 1961.

⁹ *Bill J.* Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katolischen Siedlungen // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1965. – S. 205-215; *Bisanz Ph. W.* Das deutsche Handwerk in Galizien // Ibidem. – S. 339-344; *Braun F.* Die Herkunft der josephinischen Siedler Galiziens // Ibidem. – S. 51-59; *Daum M.* Die Lebensverhältnisse in den galizischen Kolonien in den ersten Jahren nach der Auswanderung am Beispiel Ugatsberg // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1996. – S. 63-87; *Höhn L.* Das deutsch-evangelische Privatvolkschulwesen in Galizien (1782-1939) // Heimat Galizien. – S. 177-194; *Krämer J.*

Перша в українській історіографії монографія, присвячена історико-демографічним процесам на українському Прикарпатті 1772-1869 рр., в якому певна увага приділена його німецьким мешканцям, належить С. Копчаку¹⁰. Автор проаналізував динаміку і структуру (статеву-вікову, шлюбну, етнічну, соціально-професійну) населення, його природний рух, територіальні особливості цих процесів. При цьому використано широкий статистичний матеріал переписів населення краю. Автор визначає етнічну структуру населення по окремих адміністративних округах, подаючи загальне число німців краю в абсолютних цифрах і процентах (до 1869 р.).

Серед праць радянського періоду варто виділити ґрунтовне дослідження С. Макарчука¹¹, який розглядає питання національних відносин у міжвоєнний період у Західній Україні. Автор докладно характеризує становище різних етнічних груп в Галичині, аналізує зростання їх чисельності у 1919-1939 рр., подає характеристику політики польського уряду щодо іноземних поселенців, зокрема німців, поляків, євреїв, чехів.

Висвітлення питань соціально-економічного розвитку німецької спільноти у Галичині знайшло певне відображення у працях істориків української діаспори. Зокрема, В. Кубійович предметно систематизував і узагальнив розмаїтий джерельний матеріал щодо етнічних груп Галичини 20-30-х рр. ХХ ст., встановивши їх чисельність і розселення за регіонами, в тому числі і німецького населення міст і сіл краю¹². Важливі аспекти проблеми розглядаються у праці Д. Дорошенка¹³, в якій характеризуються особливості українсько-німецьких взаємин доби Середньовіччя і Нового часу в Галичині, механізми австрійського централізму.

Відродження і розбудова незалежної Української держави викликали якісно нове зацікавлення проблематикою історії німецького населення Галичини кін. ХVIII – першої пол. ХХ ст. Замовчувані і маловідомі сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин присвятили своє дослідження В. Полек і Б. Ступарик¹⁴. Окремі аспекти історії національних груп Галичини, зокрема німецької, політики органів влади щодо них, особливості соціотопографії німців Галичини, міграційні процеси на нових методологічних засадах досліджуються у працях З. Баран,

Hausform und Hofanlage in unseren Siedlungen // Ibidem. – S. 67-71; *Kuhn W.* Das deutsche Siedlungswerk in Galizien in der osterreichischen Zeit // Ibidem. – S. 35-50; *Kuhn W.* Die deutsche Auswanderung aus Galizien // Ibidem. – S. 76-80; *Melzter W.* Das städtliche Deutschtum in Galizien // Ibidem. – S. 87-91.

¹⁰ *Копчак С.І.* Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис): Докапіталістичний період. – Львів: Вища школа, 1974.

¹¹ *Макарчук С.А.* Етносоціальне розвиток і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму. – Львів: Вища школа, 1983.

¹² *Кубійович В.* Етнічні групи Південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939 [р.]: Національна статистика Галичини. – Мюнхен-Вісбаден, 1983.

¹³ *Doroschenko D.* Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen // Studien zu Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. [München]. – 1994. – Hf. 1. – S. 1-290.

¹⁴ *Полек В., Ступарик Б.* Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. – Івано-Франківськ, 1999.

О. Жерноклеєва, С. Копчака, У. Кришталович, П. Сіреджука¹⁵. Своєрідний історіографічний підсумок розвитку німецьких колоній Галичини 1772-1940 років був підведений на міжнародному науковому семінарі „Німецькі колонії в Галичині: історія, архітектура, культура“ у доповідях і повідомленнях Г.-К. Гайнца, М. Драка, Ф. Стебля, П. Штойка, Б. Якимовича¹⁶.

Таким чином, попри висвітлення різних аспектів суспільного, економічного та духовного життя німців Галичини кін. XVIII – поч. XX ст., питання комплексного дослідження цієї проблеми залишалося поза увагою істориків і мало досі фрагментарний характер.

Джерельну основу дисертації склали насамперед документи архівів України. Найбільш повним і репрезентативним є зібрання джерел з історії німців Галичини, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, різноманітні за своєю видовою класифікацією, походженням та призначенням. Дисертантом використані фонди: 19 “Йосифінська метрика”, 20 “Францисканська метрика”, 146 “Галицьке намісництво”, 180 “Головна Руська Рада”, 186 “Крайова земельно-податкова комісія”, 427 “Правління євангелічної церковної громади у Львові”, 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР”, 863 “Спілка німців-християн Галичини у Львові”, 720 “Колекція карт земельних ділянок, шосейних доріг та водних шляхів на території Галичини”.

Надзвичайно важливим комплексом джерел з досліджуваної теми є матеріали перших земельних кадастрів Галичини – надзвичайно об’ємні документи описового характеру щодо поселень і господарств краю (Ф. 19, 20). Значну частку використаних джерел складають фондові кадастрові карти німецьких колоній. Насамперед, це документація Крайової земельно-податкової комісії у Львові (Ф. 186); колекція карт земельних ділянок, шосейних доріг та водних шляхів на території Галичини (Ф. 720).

Серед документів, найбільшого за обсягом фонду 146 “Галицьке намісництво” зберігається важлива інформація про громадське та культурно-освітнє життя мешканців німецьких колоній

¹⁵ Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України // Вісник Львівського університету: Серія історична. [Львів]. – 1998. – Вип. 33. – С. 146-155; Жерноклеєв О.С. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історичні науки. [Івано-Франківськ]. – 1999. – Вип. II. – С. 82-93; Копчак С. Міграція населення українського Прикарпаття в кінці XVIII – першій половині XIX століття // Українознавчі студії. Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника. [Івано-Франківськ]. – 2000. – № 2. – С. 188-194; Кришталович У. Рукописні карти Галичини XVII-XVIII ст. у фондах ЦДАЛ // Картографія та історія України. Збірник наукових праць. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 2000. – С. 218-225; Сіреджук П. Картографія німецьких колоній Галичини (кінець XVII – початок XX ст.) // Там само. – С. 202-205.

¹⁶ Гайнц Г.-К. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кенігсау // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура / Міжнародний науковий семінар. Матеріали: Доповіді та повідомлення. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 80-124; Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772-1857) // Там само. – С. 57-67; Стебля Ф. З історії взаємин українців і німецьких поселенців у Галичині у середині XIX ст. // Там само. – С. 125-138; Штойко П. Географія німецьких колоній у Галичині к. XVIII-початок XX ст. // Там само. – С. 68-74; Якимович Б. Німці в Українській Галицькій Армії // Там само. – С. 173-180.

Галичини. Розмаїті документи державних адміністративних органів відклалися у фонді 180 “Головна Руська Рада”. Документи німецьких національних культурно-освітніх та релігійних установ, які відображають різні аспекти соціально-культурного та духовного розвитку німців у Галичині, вміщено у фондах “Правління євангелічної церковної громади у Львові” (Ф. 427), “Спілка німців-християн Галичини” (Ф. 863). Відомості про суспільно-політичне становище німецького населення Галичини 1918-1923 рр. несуть документи фонду 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР”. До нього входить діловодна документація державно-адміністративних органів ЗУНР.

Різноманітні сторони суспільно-політичного й національно-культурного розвитку німців Галичини 1918-1923 рр. розкривають документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України у м. Києві. Дисертантом були використані фонди 2592 “Секретарство національних справ Української Центральної Ради”, 4440 “Представництво ЗУНР в Празі” та 4465 “Колекція окремих документальних матеріалів українських емігрантських установ, організацій і осіб”. У них містяться протоколи і стенограми пленарних засідань мирної конференції в Бересті-Литовському, документальні матеріали щодо політичного становища ЗУНР, міжнародної політики країн Центально-Східної Європи, гарантії прав національних меншин.

Надзвичайно різноманітна інформація про громадсько-політичне життя німців Галичини кін. XIX – поч. XX ст. міститься в документах Державного архіву Івано-Франківської області та Державного архіву Львівської області. Дисертантом було використано матеріали Станіславівського воєводського управління та Станіславівського воєводського управління державної поліції (Ф. 2, 68). Додаткові відомості про політичну й економічну ситуацію в Галичині 1918-1920 рр., участь німецьких поселенців у подіях 1919-1921 рр. містять фондові документи Львівського гродського староства (Ф. 110), Наукової комісії по вивченню історії оборони Львова і південно-східних воєводств (Ф. 257).

В роботі використано цінний документальний матеріал з державних архівів Республіки Польща. Зокрема, автором опрацьовано фондове зібрання джерел з історії духовного розвитку німецьких поселенців Східної і Західної Галичини Перемиського державного архіву. Серед них інформація про соціально-економічне та церковно-релігійне становище німців Галичини 1901-1937 рр. вміщена у фондах 149 “Середньогалицький сеньйорат у Брігідау” та 151 “Середньогалицький Сеньйорат у Гартфельді”.

Окрему групу історичних джерел складають документи, що зберігаються у відділах рукописів вітчизняних бібліотек. У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у фонді 141 “Чоловський-Сас Олександр (1865-1944), історик-краєзнавець. Збірка маєткових та генеалогічних документів до історії Галичини та сусідніх земель XVI-XIX ст.” знаходяться інвентарі маєтків, сільських поселень, відомості про німецькі квартали низки

галицьких міст. У фонді 144 “Шнайдер Антоній (1825-1880), історик-краєзнавець, член археологічної комісії Краківської академії наук, видавець “Енциклопедії краєзнавства Галичини”. XVII-XIX ст.” є довідкова інформація до історії окремих німецьких колоній Галичини. Ці матеріали подають певні відомості про національно-політичне оточення галицьких німців, дають можливість відтворити окремі аспекти українсько-німецьких взаємин, а також політичного розвитку німецьких громад Галичини.

Проблеми, порушені в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у збірниках документів і матеріалів. Серед них слід відзначити серійні публікації “Німці на чужині” (1925), здійснені Пруською державною бібліотекою¹⁷. Окремий корпус документів політичної історії Галичини та її національних груп в період Першої світової війни та утворення ЗУНР містить збірник документів, упорядкований Т. Горникевичем у 1966-1969 рр.¹⁸ Розмаїта інформація про німців Галичини XIII-XX ст. вміщена у збірнику “Галичина та її німці”¹⁹ та періодичному щорічнику “Календар галицьких німців”²⁰.

Окрему групу історичних джерел складає мемуарна література, яка подає відомості про соціально-економічні, політичні, культурні, сімейно-побутові традиції німців Галичини. Неабияку цінність у цьому контексті мають історико-мемуарні твори Я. Головацького, М. Тарнавського, П. Франка, А. Чайковського²¹. Важливу інформацію про чисельність німецького населення Галичини, його зайнятість, релігійну приналежність, розселення за регіонами несуть картографічні джерела 20-50-х рр. XIX ст.²²

¹⁷ Das Deutschtum im Ausland. Eine systematische Zusammenstellung der im Gesamtkatalog der Preußischen wissenschaftlichen Bibliotheken verzeichneten Schriften 1900-1923. – Berlin: Preußische Staatsbibliothek, 1925. – 640 s.

¹⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. [Hrsg] von *Theophil Hornykiewicz*. – Philadelphia: Publicationen des W. K. Lypynsky Ost-Europäischen Forschungs-Instituts in Philadelphia, Pa. Serie I-IV, 1966-1969. – Bd. I. – Philadelphia, 1966. – 450 s.; Bd. II. – 1967. – 484 s.; Bd. III. – 1968. – 704 s.; Bd. IV. – 1969. – 421 s.

¹⁹ *Müller S.* Galizien und sein Deutschtum. Eine Dokumentation aus Sepp Müllers Nachlaß erzählt durch Unterlagen des Hilfskomitees der Galiziendeutschen 1948-1951. – Bd. I. [Heimatbuch der Galiziendeutschen. Teil V]. / Bearbeitet von *Erich Müller*. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V, 1999. – 680 s.

²⁰ Deutsche Akten aus dem ukrain(ischen) Gebietsarchiv in Lemberg // *Zeitweiser der Galiziendeutschen*. [Stuttgart]. – 1999. – 37. Jhrg. – S. 120-145; Deutsche Akten aus dem ukrainischen Gebietsarchiv in Lemberg // *Zeitweiser der Galiziendeutschen*. [Stuttgart]. – 2000. – 38. Jhrg. – S. 239-263.

²¹ *Головацький Я.* Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля Л. [лист № 8 від 8 серпня 1839 р.] // *Подорожі в Українські Карпати / Зб., упор. М. Вальо.* – Львів: Каменяр, 1993. – С. 85-88; *Тарнавський М.* Спогади. – Львів, 1992. – 245 с.; *Франко П.* Летунський Відділ УГА // *Українознавство: документи, матеріали, раритети / Упор. В. Грещук, Р. Піхманець.* – Івано-Франківськ: Інститут українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника, 1999. – С. 102-119; *Чайковський А.* Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. // *Дзвін [Львів]*. – 1990. – № 6. – С. 67-73.

²² Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit Grossherzogthum Krakau und den Grossherzogthümern Ausschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern von *C. Kummersberg*. – Wien, 1855. – 60 bl.; *Königreich Galizien und Lodomerien.* / Herausgegeben im Jahre 1790 von J. Liesganig: Nach den vorzüglichen neuen Hülfquellen vermehrt und verbessert von dem K. k. Öst. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1824. – Wien, 1824. – 33 Kart.

Підсумовуючи огляд джерел дисертант вважає, що джерельна база теми досить вагома та багата за видовим та персоналогічним складом і має значний інформаційний потенціал, ще недостатньо використаний дослідниками.

У другому розділі – **“Виникнення та становлення німецьких колоній у Галичині”** – розглядається німецька середньовічна колонізація, австрійська колонізаторська політика та її наслідки, структура та форма поселень.

Висвітлюються традиції німецької присутності в Галичині та німецько-українських зв'язків, закладені у середньовічну добу. Наголошується, що Галичина постійно перебувала в зоні політичних та економічних інтересів німецьких князівств-держав та Австрії, вихідці з яких здавна оселялися на її території. Німецькі переселенці, більшість яких була зайнята в ремісничій і торговельно-комерційній сфері, сприяли включенню України до системи європейської торгівлі, активного обміну в галузі культури.

Протягом XV – поч. XVI ст. в містах Галичини виокремлюється перший міський патриціат, (родини Арнестів, Бухгольців, Гельбеземів, Геннігів, Гольдбергів, Зінріхів, Зоммерштайнів, Клопперів, Ліндерів, Раммерів, Смелдфельдів, Темплів, Фрідріхів, Чорнбергів, Шелерів, Штайнкелерів, Штехерів, Шропів), який відіграв важливу роль у соціально-економічному розвитку краю.

В дисертації зазначається, що інкорпорація Галичини в 1772 р. до складу австрійської монархії позначилася на всіх формах її економічного та суспільно-політичного життя. Одним із перших заходів австрійської адміністрації було значне реформування соціально-економічної сфери. Ставлення Габсбургів до Галичини як до слабозаселеної і промислово відсталої провінції дозволяло уряду вирішувати демографічні проблеми корінних німецьких територій, спроваджуючи переселенців з Німеччини та Австрії на західно-українські землі. Державні (або приватні за державним дорученням) організаційні заходи Австрійської держави щодо переселення німців на новонабуті території здійснювалися з метою значного збільшення кількості населення (і таким чином – вищих зборів податків) на відносно малозаселених територіях і посилення своїх економічних і політичних позицій.

Завдяки заохочувальній політиці уряду Австрії в галицьких містах і селах наприк. XVIII – першій половині XIX ст. поселилося чимало німецьких ремісників і купців, а в сільській місцевості виникло 186 німецьких колоній, розміщених переважно в східній частині Галичини. Австрійський уряд протегував переселенню в Галичину австрійських німців, мешканців Прусії, Саксонії, Баварії, Люксембургу, Вюртембергу та інших німецьких земель; Польщі, Чехії.

Австрійська колонізаторська політика в Галичині своїм головним завданням визначала посилення процесу інтеграції краю в багатонаціональну структуру Австрійської монархії, збільшення чисельності народонаселення, впровадження в сільське господарство відносно

прогресивних форм господарювання. Тому заселення Галичини німецькими колоністами певною мірою сприяло її соціально-економічному розвитку. Поселенці не лише адаптувалися, але й поступово розселилися на всій території. Австрійський уряд і власники маєтків на місцях (поляки, євреї) протегували німецьким колоністам, що дозволяло останнім у кращих умовах розвивати в колоніях землеробство і тваринництво.

У дисертації зазначається, що німецька колонізація Галичини кін. XVIII – сер. XIX ст. носила не промисловий, а землеробський характер, оскільки була скерована не у міста, а переважно у села досліджуваного регіону. За задумом уряду, німецькі поселення мали стати взірцем для української околиці, особливо у ділянці агрокультури.

В дисертації показано, що поселення закладалися на певну кількість осадників у центрі виділеної землі з таким розрахунком, щоб поле було продовженням забудованого обійстя. Плани регулярних колоній показують, що вони склалися із сітки прямокутних кварталів, перетнутих двома головними вулицями. Передбачене право спадкоємності не дозволяло переділювати ділянки, що, у свою чергу, залишало сталими загальні розміри колоній. Кадастральні плани сер. XIX ст. відмічають зміни у забудові ділянок (Кенігсау, Йозефсберг, Дорнфельд). Функціональні модифікації у розселенні німецьких поселенців приводили до втручання в планувальну структуру колоній (Дорнфельд, Мокротин). Громадські споруди у німецьких колоніях Галичини були нечисленними. Однак, обов'язковими були одно- і двокласні школи, що розташовувались у звичайних житлових будинках, “Народний дім”, подекуди – кірхи та молитовні будинки.

Згідно з урядовим планом, німецькі колонії мали бути зразком забудови у всіх аспектах для місцевого населення. Вони стали опорними осередками німецького ремесла, агрономії, будівництва, шкільництва, культури та мистецтва, у багатьох галицьких округах. Одночасно формувалася державно-бюрократичний апарат управління Галичини.

У висновках до розділу підкреслюється, що початки німецької колонізації Галичини сягають часів Галицько-Волинського князівства. Вже до поч. XVI ст. значна частина міст Галичини була переведена на магдебурзьке (німецьке) право. Інтенсивна німецька колонізація Галичини розпочалася з 1772 р. Відмінною рисою німецької колонізації в Галичині, на противагу практиці німецької колонізації у Південній Угорщині (поч. XVIII ст.) та в Росії (з 1763 р.), де виникали компактні групи поселень на віддалених, слабозаселених землях, було те, що самоврядні поселення німецьких переселенців не були великі, тому там могли утворюватися тільки відносно дрібні й середні господарства. Австрійські урядові структури в жодному випадку не планували у Галичині переселення польських, чеських та австрійських селян задля закладення компактних німецьких поселень. Австрійська колонізаторська політика в Галичині мала два періоди: 1) кін. XVIII ст. – утворення мережі німецьких поселень поблизу великих міст або на родючих ґрунтах; 2) від сер. XIX – утворення німецьких колоній в центральній частині Галичини. Німецька колонізація Галичини

чітко спостерігається у двох напрямках: 1) Доброміль – Стрий – Станіславів (Івано-Франківськ), тобто Галицьке Передкарпаття; 2) Самбір – Любачів – Сокаль – Радехів – Броди – Бережани, тобто Львівщина з краще розвинутою комунікацією і слабше – Тернопільщина. Найбільше німецьких поселень із статусом колоній було закладено у центральних та передгірських районах Галичини. У межах сучасної Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей налічувалось 83 колонії.

У третьому розділі – **“Суспільно-політичне і культурне життя німецьких колоній Галичини”** – досліджено розвиток німецьких поселень у контексті державної політики Габсбургів, суспільно-політичне та культурне життя німців у Галичині сер. XIX – поч. XX ст., німецькі поселення в роки Першої світової війни.

Розглянуті питання розселення німців Галичини і формування німецьких колоній в Бережанському, Жовківському, Золочівському, Львівському, Перемиському, Самбірському, Стрийському, Сяноцькому адміністративних округах. Наголошується, що в результаті державної політики Габсбургів, розселення і відповідні зміни кількісного складу німців Галичини відбулися, в основному, в 1772-1857 рр.

Австрійський уряд, активно створюючи німецькі колонії у Галичині, переслідував мету економічного та культурного піднесення краю і, відповідно, збільшення населення та державних прибутків. У мешканцях колоній австрійський, а пізніше, австро-угорський уряд убачав свою міцну опору для проведення колонізаційної політики в регіоні, перетворення його в ринок збуту промислової продукції та аграрно-сировинний придаток метрополії. Однак, кілька десятків тисяч німецьких поселенців не могли істотно вплинути на демографічну ситуацію в краї з 4,5 мільйонним населенням, і що більше – його онімечити.

На сер. XIX ст. в Галичині проживало 93387 осіб німецької національності. Найбільше німців Галичини, як показано у розділі, було зосереджено у Львівському (8,28 %), Золочівському, Самбірському і Стрийському округах (3 – 4,5 %), в інших восьми округах Східної Галичини – не більше 2 % від загальної кількості населення. Соціально-економічне та культурне життя німців Галичини зосереджувалося у самоврядних поселеннях. Нові німецькі колонії допомагали безпосередньо у запровадженні нових, ще не знаних у Галичині до тих пір, сільськогосподарських культур (овес, ячмінь, кукурудза, конюшина) та низки технологічних методів господарської діяльності, привезених колоністами з їх батьківщини. Австрійський уряд також віддавав у розпорядження поселенців безкоштовно свійські тварини (двох коней або биків, двох корів, двох свиней), сільськогосподарські знаряддя та інструменти для домашнього господарства. Однак, слід підкреслити, що на практиці колоністи отримали меншу економічну допомогу з боку Австрійської держави, ніж було передбачено. На цей період чиновницький апарат формувався, головним чином, з вихідців із німецьких провінцій Австрійської монархії. На поч. 40-х рр. XIX ст. у краї нараховувалось 2600 чиновників-німців, які разом з сім'ями становили 12000 осіб.

На основі аналізу джерельних матеріалів показано, що в міру адаптації німецьких поселенців до нового середовища, поступово відбувався перехід від контактів у побутовій сфері до взаємного зацікавлення культурними особливостями та перших спроб взаємообміну духовними цінностями, залучення німецьких поселенців до участі у громадсько-політичному житті краю

Середина XIX ст. стала важливим рубежем у розвитку взаємин між українською спільнотою і німецькими поселенцями в Галичині. Політичні процеси, що відбувалися у Галичині на рубежі 40-50-х рр. XIX ст., перебували під впливом “Весни Народів” – революції 1848-1849 рр. Джерела свідчать, що офіційні заяви Головної Руської Ради про толерантне ставлення до національностей Галичини, у тому числі до німецькомовного населення (зокрема, “Русини до німецьких громадян” від 23 серпня 1848 р.), та здійснювана в їх дусі політика знаходили розуміння і сприятливий відгук у певної частини німецьких поселенців, стимулюючи їх до підтримки українського національно-культурного відродження. Своєрідною ознакою посиленого зацікавлення німецьких поселенців українськими справами стало масове вивчення чиновниками та офіцерами української мови, яке особливого поширення набуло в Коломийському і Станіславівському адміністративних округах. Окремі представники середньої ланки чиновництва і офіцерства з власної ініціативи, без будь-яких вказівок зверху, виявляли прихильне ставлення до національних вимог українців. Так, німецькі мешканці Львова брали участь у підписанні української петиції з вимогою поділу Галичини. У Дрогобичі німці висловлювались за створення української Національної гвардії, що була покликана стати гарантом запровадження конституційних реформ у краї. Чимало німців підтримувало створення української Національної гвардії в Бережанах, Тернополі, Львові, Яворові. Деякі з них займали вищі офіцерські посади в “Батальйоні руських гірських стрільців”, сформованому з українських добровольців у 1849 р. для захисту галицько-угорського пограниччя. Підкреслюється, що такі контакти певною мірою сприяли національному самоутвердженню галицьких українців та заманіфестуванню їх національно-політичних прагнень перед громадськістю Європи, а для німецьких поселенців – свідчили про можливість мати реальну опору захисту національної ідентичності у випадку перемоги польської сторони.

У дисертації підкреслюється, що громадсько-політичне, культурне і духовне становлення німців Галичини сер. XIX – поч. XX ст. відбувалося в рамках державної політики Австро-Угорської імперії щодо національностей. В умовах конституційного парламентаризму, німецьке населення колоній і населених пунктів Галичини отримувало рівне з іншими національними групами, виборче право. Водночас, як показують документи, німці (хоча й у незначній кількості), поряд із поляками та євреями, домінували у громадсько-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті Галичини. Шляхом значного обмеження виборчого права забезпечувалась повна перевага в представницьких органах найзаможніших соціальних верств, а фактично панівних національностей, у тому числі й німців.

У дисертації показано, що особливістю етноконфесійного простору Галичини була відносно незначна кількість умовно моноетнічних релігійних громад німецького населення. Механізм утворення етноконфесійної групи німців Галичини 1772-1923 рр. дуже складний, обумовлений історичними і суспільними факторами. Названа етноконфесійна група сформувалась внаслідок тісної взаємодії етнічних процесів і релігійно-конфесійного життя німецьких переселенців та українського населення краю щонайменше починаючи з сер. XIII ст. За віросповіданням німецькі колоністи були римо-католиками, євангелістами, кальвіністами і лютеранами. Найбільше було протестантів: євангельських християн – 46,8 %, реформованих – 12,8 %, менонітів – 0,9 %. Католики становили 39,5 % загальної кількості. Для забезпечення віросповідних прав німців Галичини від сер. XIX-поч. XX ст. почали створюватись осередки німецького національного товариства “Спілка німців-християн Галичини”, які діяли в багатьох поселеннях краю.

Важливою особливістю колонізаційних процесів у Галичині стало створення досить розвинутої мережі німецьких пасторальних і народних закладів освіти. Показано, що у кожній колонії, крім маленьких, існували школи, які відкривалися у перші роки їх виникнення, хоча деякі німецькі поселення мали незаповнені вчительські посади. Вчительський корпус складався переважно з вихідців із східно-галицьких колоній (85%). Впродовж сер. XIX – поч. XX ст. в євангелічних освітніх закладах нерідко працювали педагоги з Австрії, Сілезії, Угорщини та Німеччини. Наголошується, що німці Галичини брали активну участь у громадському житті поселень і краю, постійно дбали про свій освітній, соціальний і культурний розвиток.

В дисертації зазначається, що Галичина стала найбільшим полігоном воєнних дій між Австрією і Росією в роки Першої світової війни. Внаслідок військових операцій 1914-1918 рр. звичний уклад громадського, економічного та культурного життя німців Галичини було перервано. Значна кількість німецьких колоній краю потерпіла від збройних сутичок воюючих сторін, стихійних бід та руйнування. Частина колоністів переїхала до Верхньої Австрії, Нижнього Штайрмарку та у передгір'я Карпат у пошуках кращого застосування професійних кваліфікацій, захисту сімей від фізичного знищення та матеріального зубожіння.

У висновках до розділу зазначається, що місце і роль німців Галичини в системі громадсько-політичного і культурного життя Австрії та Австро-Угорщини визначалися захистом і відстоюванням вимог їх політичних, господарчих, релігійних прав і свобод, концепціями розширення німецької колонізації у східному напрямку, посилення культурної, організаторської і державно-правової ролі німецької національної групи в соціумі досліджуваної території. Суспільне становище німців було специфічним і суперечливим. За своєю соціальною структурою названа національна група була близькою до пануючих національностей, однак, порівняно із поляками та євреями, була нечисельною, що створювало певне підґрунтя для громадсько-політичних контактів з українським населенням краю.

Політичні впливи німців у Галичині (як частини панівної нації після 1871 р.) виявилися через повне (1772-1867 рр.), а згодом часткове (1867-1914 рр.) домінування в урядових установах німецької мови та безпосередні зв'язки з владними структурами Австрії і Австро-Угорщини. Посилення позицій польської меншості (від 60-х років XIX ст.) в усіх сферах суспільного розвитку, дало поштовх до активізації взаємин українців і німецьких поселенців на громадсько-політичному рівні. Однак, уся подальша система функціонування державної виконавчої влади, представницьких органів та самоврядування була спрямована на збереження домінуючого становища польського елемента. Позиції в економіці визначалися тим, що в аргарному секторі, серед постійно зростаючої земельної власності, матеріально переважали єврейські орендарі та польські поміщики, а тому соціально-економічний, культурний та духовний розвиток німців Галичини, у більшості випадків, відбувався в рамках національних самоврядних громад.

У четвертому розділі – **“Участь німців Галичини в боротьбі за державну незалежність українського народу”** – розглядаються умови політичного та національного розвитку німецької спільноти у період становлення та будівництва ЗУНР.

Зазначається, що налагодження конструктивних взаємин з національними групами Галичини було важливим чинником діяльності цивільної влади ЗУНР усіх рівнів. До реалізації цих прав національностям пропонувалося організовуватись в окремі публічно-правові групи і скерувати своїх представників до УНРади. Так 18 листопада 1918 р. УНРада на пропозицію Ради Державних Секретарів ухвалила створення окремих польського, єврейського та німецького державних секретаріатів. Головні принципи державного ладу, внутрішньої і зовнішньої політики держави були визначені Основним Законом держави (13.II.1918) і доповнені конституційними законами (16.XI.1918; 4.I, 15.II, 18.IV. 1919).

Однією з центральних проблем державного будівництва ЗУНР стало створення ефективних адміністративних структур на місцях. У специфічних умовах становлення державності на західно-українських землях, її розбудова значною мірою залежала від дієздатності новоутвореної регіональної влади, яка б враховувала інтереси національних меншин. В деяких повітових УНРадах були представлені делегати польських, єврейських та німецьких громад. Активізація такого представництва призвела до того, що 11 грудня 1918 р. на зборах делегатів від німецьких громад у Станіславові було створено представницьку організацію під назвою “Німецька Народна Рада в Західно-Українській Народній Республіці”. Джерела свідчать, що Німецька Народна Рада закликала одноплемінників ставитись до властей ЗУНР із довір'ям – у відповідь на прихильність і розуміння, які українська влада виявляла до німецького населення.

Німецька група була, в порівнянні з поляками та євреями, нечисленною, але серед її представників було багато урядовців, військових та кваліфікованих спеціалістів. У органах місцевої адміністрації, зокрема у містах – Станіславові, Стрию, Заліщиках, Яворові, Угневі, селах –

Підзамчок і Дуліби Бучацького повіту німецькі та чеські колоністи активно співпрацювали з українською владою. Визвольні змагання галицьких українців активно підтримали австрійські військові німецького походження Ганс Кох, Альфред Бізанц, Антін Кравс, Альфред Льобковіц, Еміль Клюн, які склали генералітет Української Галицької Армії.

Джерела з історії державотворення ЗУНР свідчать, що всім мешканцям держави надавалися, без різниці національності і віросповідання, громадянська, національна і віросповідна рівноправність. Так із 226 послів майбутнього парламенту (Сейму) українці повинні були обрати 160 послів (70,8%), поляки – 33 (14,6%), євреї – 27 (11,9%), німці – 6 (2,7%). З цією метою територію ЗУНР було поділено на 23 національні виборчі округи (12 – українських, 5 – польських, 5 – єврейських, 1 – німецький). Однак, УНРада продовжувала бути національно однорідною – цілком українською, оскільки польська, німецька та єврейська національні групи з різних мотивів не скористалися наданим правом делегувати до неї своїх представників.

Право національно-культурної автономії німецького населення забезпечувало законодавство про мови. Закон гарантував німцям Галичини право вільного вживання в офіційних зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними установами рідної мови в усній і письмовій формах, а властям, державним інституціям відповідати громадянам їх рідною мовою. Характеризується діяльність державних німецьких гімназій у Станіславові та Львові, які в 1918-1919 рр. працювали безперервно. Це загалом підтверджує факт максимально сприятливих умов, створених урядом ЗУНР для національно-культурного розвитку німців Галичини.

У дисертації розглядається міжнародний аспект становища німецької національної спільноти Галичини, зокрема її місце в законодавчих проектах еміграційного уряду ЗУНР, гуманітарна політика недержавних організацій Веймарської Німеччини щодо задоволення національних, культурних та духовних потреб галицьких німців.

Наголошується, що після Першої світової війни проблема Галичини з внутрішньоавстрійської проблеми трансформувалася в міжнародну площину. Необхідність виходу із політико-правової, дипломатичної, суспільної та культурної ізоляції німецького населення краю, а також намагання повернути втрачені позиції, розширити німецькі позиції в регіоні в умовах польського панування, спонукали галицькі німецькі християнські кола піти на налагодження контактів з установами Веймарської Республіки та США. Тому надання гуманітарної допомоги з боку національно-культурних установ Німеччини німцям Галичини стало одним з аспектів зовнішньої політики повоєнної німецької держави. Політичне, економічне і культурне зміцнення німецької національної групи 1918-1923 рр. було можливим лише за умови відповідної співпраці її представницьких органів з певними установами Веймарської республіки. У розділі подається детальний огляд взаємин німецьких національних товариств краю із “Інститутом Закордонних Німців” у Штутгарті, “Союзом друзів мовних острівців”, “Союзом Закордонних Німців” у Берліні.

Окремо висвітлюються організаційні заходи “Спілки німців-християн Галичини” у її контактах з фінансовими установами Центрально-Східної Європи – “Богемським банком”, “Німецьким аграрним та індустріальним банком для Австрії” у Празі; окремими підприємствами і установами – “Німецьким шкільним союзом” у Відні, книжковим видавництвом у Троппау тощо.

Завдяки цим зусиллям, німці Галичини, які мешкали досить компактними групами, не стали зняряддям для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, а пізніше – зняряддям східної політики нацистського Райху. Водночас зазначається, що німцям Галичини поступово, через засоби масової інформації та гуманітарну допомогу, нав’язувалася ідея, що лише Німеччина є їх єдиною Батьківщиною.

У висновках до розділу вказується, що участь німців Галичини в боротьбі за державну незалежність українського народу визначалася тим, що від листопада 1918 до березня 1923 рр. вона охопила майже всі сфери державного життя Галичини – політичну, соціальну, економічну, воєнно-стратегічну, культурну тощо. Німецька національна група ЗУНР була, в порівнянні з поляками і євреями, нечисленною, але серед її представників було багато колишніх австрійських урядовців, військових та спеціалістів народного-господарського комплексу. Реальним виразом українсько-німецьких двосторонніх взаємин було те, що українська влада залучала до формування Збройних Сил ЗУНР австрійських старшин німецького походження, уродженців німецьких колоній Галичини, для яких західноукраїнські терени були Батьківщиною, і яку вони захищали, виконуючи свій громадянський обов’язок. Джерела свідчать, що забезпечення демократичних прав і свобод німецької національної групи було одним із першочергових завдань новоутвореної держави. Владними структурами були вироблені основні засади конституційного і правового становища німців в ЗУНР. Порядок реалізації їх прав як національної меншини передбачав широкі можливості для задоволення суспільно-політичних потреб, що їх надавала національно-культурна автономія; дозволяв поєднувати загальнодержавну систему адміністративно-територіального устрою з національними структурами самоврядного характеру. Національно-культурна автономія передбачала особливий, специфічний порядок формування і статус представницьких національних органів німців Галичини. Важливим чинником внутрішньої і зовнішньої стабільності держави ЗУНР вважала забезпечення прав українців заходами міжнародного і національного характеру з одночасною гарантією захисту прав німецької національної групи.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження:

1. Німецька діаспора Галичини 1772-1923 рр. формувалася на основі багатовікових традицій німецької присутності на теренах Галичини, і це значною мірою визначило локалізацію німецьких поселень, що виникали.
2. Формування еміграційних потоків з Південно-Західної Німеччини, скерованих на землі Галичини, зумовлювалося, з одного боку, економічними та суспільно-політичними чинниками,

що склалися в німецьких державах, а з іншого – колонізаційною та урбанізаційною політикою Австрійської імперії на її східних теренах, об'єктивною потребою в спеціалістах для розвитку різних галузей економіки та культури.

3. Німецькі колонії у Галичині стали сприятливим культурно-етнічним середовищем, у якому відбувалася адаптація більшості новоприбулих вихідців із німецьких земель. Заселення Галичини німецькими колоністами певною мірою сприяло соціально-економічному, громадсько-політичному та культурно-освітньому розвитку краю, який супроводжувався компактним розселенням німців на всій його території.

4. Місце і роль німців у Галичині визначалися австрійською колонізаторською політикою кін. XVIII – поч. XX ст., міграційними потоками із Південно-Західної Німеччини, специфікою соціально-економічних умов функціонування сільськогосподарських колоній. Незважаючи на формальну рівноправність усіх національностей краю (після введення конституції), німецька спільнота, поряд з поляками, домінувала в політичному, економічному і культурному житті регіону.

5. За активної участі німців у Галичині відбувалися позитивні зміни у розвитку сільського господарства, побуті та культурі сільського населення. Їх реальна основа визначалася позитивною роллю використання європейського досвіду господарювання у землеробстві Галичини.

6. Інтеграція німецьких переселенців в суспільно-політичне та економічне життя Галичини, поглиблення двосторонніх українсько-німецьких взаємин обумовили прихильне ставлення німецької спільноти до українських національно-визвольних змагань, участі у державотворчих процесах в період існування ЗУНР.

7. Формування та діяльність галицької німецької спільноти перебувало у тісному зв'язку з соціально-економічним та громадсько-політичним життям Німеччини та Австрії.

Основний зміст і положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

Статті

1. Німецькі переселенці в Галичині у контексті австрійського законодавства XVIII століття про іноземних колоністів // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 7/8. – К., 2001. – С. 292-302 (0,8 д.а.)

2. Колонізаційні процеси у середньовічній Галичині: інтенсифікація єврейських і німецьких інтересів // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XIV. – Запоріжжя, 2001. – С. 32-52 (0,5 д.а.)

3. Німці Галичини в історії міжнародних відносин // Історичні і політологічні дослідження: Науковий журнал Донецького національного університету. – № 2 (6). – Донецьк, 2001. – С. 91-96

(0,4 д.а.)

4. Українсько-німецькі міжконфесійні взаємини на Покутті у висвітленні часопису “Віра і Наука” // Збірник Праць науково-дослідного центру періодики. – Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 141-153 (0,6 д.а.)

5. Питання організаційно-правової діяльності “Спільки німців-християн Галичини” у виданнях Допомогового комітету галицьких німців (1965-2001 рр.) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). – С. 732-737 (0,4 д.а.)

6. Політика Західноукраїнської Народної Республіки щодо німецької національної меншини (1918-1919 рр.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 136-147 (1,0 д.а.)

Тези доповідей

7. Національна політика Польщі в Галичині міжвоєнного періоду в історіографії ФРН // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Том 1. – С. 370-373 (0,4 д.а.).

8. Німці Галицької Русі у структурі міської колонізації Польського Королівства // Miasta i mieszaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej do połowy XIX wieku. Toruń, 15-16 listopada 2001 r. Zbiory referatów naukowych konferencji międzynarodowej. Odbytka osobowa.– Toruń, 2001. – S. 1-20 (1,0 д.а.).

9. Евреи и немцы – жители сельскохозяйственных колоний Галиции (конец XVIII – начало XX вв.) // Материалы Восьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 1. – Москва, 2001. – С. 55-69 (0,5 д.а.)

Анотації

Монолатій І. С. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772-1923 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України Національної Академії Наук України, Київ, 2002.

У дисертації досліджуються соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині, основні напрямки розбудови німецької спільноти у 1772-1923 рр. Розглянуто питання історії німецьких етнічних громад у зв’язку з міграційними процесами у Центрально-Східній Європі та демографічною політикою, здійснюваною Австрійською імперією в Галичині. Встановлено шляхи формування німецької діаспори Галичини та її особливості. Висвітлюється роль німецьких переселенців в соціально-економічній історії Галичини кін. XVIII – поч. XX ст.

Показано, що розвиток німців у Галичині відбувався у тісному зв'язку з умовами соціально-економічного та громадсько-політичного життя Німеччини та Австрії.

Ключові слова: німці у Галичині, німецькі колонії, австрійська колонізаторська політика, міграційні процеси, національна політика, соціально-економічне становище, політичні доктрини.

Монолатий И. С. Социально-экономическое положение и культурное развитие немцев в Галиции (1772-1923 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт истории Украины Национальной Академии Наук Украины, Киев, 2002.

Диссертация посвящена изучению малоисследованных вопросов социально-экономического положения и культурного развития немцев в Галиции в 1772-1923 гг. как важной составной экономики, культуры, политики и урбанизационных процессов в Украине.

В работе рассматриваются исторические предпосылки возникновения и становления немецких поселений Галиции; пути формирования немецкой диаспоры в Галиции и ее особенности; место и роль немецких переселенцев в политической истории Галиции кон. XVIII – нач. XX вв.; характеристика национальной политики Австрии, Австро-Венгрии и Западно-Украинской Народной Республики относительно немецкого населения Галиции; главные направления и особенности развития немецких поселений Галиции; опыт украинско-немецкого сотрудничества в общественно-политической, культурной и духовной сферах.

Автором показано, что немецкая диаспора Галиции исследуемого периода формировалась на основе многовековых традиций немецкого присутствия на территории Галиции, которая в значительной мере определила локализацию новых немецких поселений. Установлено, что присоединение Галиции к Австрийской империи сказалось на всех формах ее политического, экономического и культурного развития. Международный опыт в европейском законодательстве относительно иностранных колонистов XVIII ст. Пруссии и России и мероприятия, направленные на формирование расселения немцев в абсолютистских империях (Чехия, Моравия, Россия, Южная Венгрия) и их концептуальная преемственность, позволяли Австрии централизованно проводить колонизаторскую политику в Галиции. Австрийская программа иммиграции немцев в Галицию предусматривала значительное инвестирование – за счет государственного бюджета Австрии. Немецкие поселенцы освобождались от уплаты государственных налогов, имели свободу вероисповедания (в особенности – протестанты), в отличие от аналогичных практик в Чехии и Моравии. Отмечается, что немецкая колонизация Галиции носила земледельческий характер и была ориентирована на села исследуемого региона.

Показано, что формирование эмиграционных потоков из Юго-Западной Германии, в частности, на украинские земли Галиции определялось, с одной стороны, экономическими и общественно-политическими факторами, которые складывались в немецких государствах, а с другой – колонизационной и урбанизационной политикой Австрийской империи в ее восточных частях; объективной потребностью в специалистах для развития разных областей экономики и культуры.

В диссертации установлено, что немецкие колонии Галиции стали благоприятной культурно-этнической средой, в которой происходила начальная адаптация большинства новоприбывших выходцев из немецких земель. Внедрение немецких колонистов в Галицию в определенной степени оказывало содействие социально-экономическому, общественно-политическому и культурно-образовательному развитию края.

Место и роль немцев в Галиции определялись колонизаторской политикой Австрии, миграционными потоками из Юго-Западной Германии, спецификой социально-экономических условий функционирования сельскохозяйственных колоний. Несмотря на формальное равноправие всех национальностей края, немецкая национальная группа заметно доминировала в политической, экономической и культурной жизни региона. При активном участии немцев в Галиции происходили положительные изменения в развитии сельского хозяйства, быте и культуре сельского населения. Их реальная основа определялась положительной ролью использования европейского опыта в развитии сельско-хозяйственной науки и хозяйствования в земледелии Галиции.

Интеграция немецких поселенцев в общественно-политическую и экономическую жизнь Галиции, углубление двухсторонних украинско-немецких отношений, обусловили положительное отношение немецкой общности к национально-освободительному движению, ее участие в государственном строительстве в период существования ЗУНР.

Формы политического самовыражения немецкой эмиграции в Австрии и Австро-Венгрии были продиктованы декларациями полной свободы вероисповедания, независимости реализации гражданских и политических прав от религиозной принадлежности (католики – протестанты). Основным результатом законодательной деятельности властных структур ЗУНР относительно немцев в Галиции стало внедрение и изготовление базовых нормативно-правовых документов в таких сферах государственной и общественно-политической жизни, как формирование органов государственной власти и управления, правосудия, вооруженных сил, социальной, экономической, национально-культурной и образовательной сферах. Механизм создания государства и национальной политики ЗУНР относительно немецкого населения базировался на европейских демократических традициях парламентаризма. Такие основополагающие принципы национальной политики позволяли властным структурам направить государственное строительство в демократическое русло, сделать его социально-ориентированным.

Формирование и деятельность немецкой национальной группы проходили в тесной связи с социально-экономической и общественно-политической жизнью Германии и Австрии.

Ключевые слова: немцы в Галиции, немецкие колонии, австрийская колонизаторская политика, миграционные процессы, национальная политика, социально-экономическое состояние, политические доктрины.

Monolatiy I. S. The social–economic status and cultural development of the Germans of Galicia (1772-1923). – Manuscript.

Thesis for a Candidate of Historical Sciences' degree in speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2002.

In the dissertation conditions of social and economic status and cultural development of Germans in Galicia and directions of their activity in 1772-1923 are investigated. The question of development of German ethnic communities is considered in connection with migratory processes in the Central-East Europe and the demographic policy which is carried out by the Austrian empire in Galicia. Ways of formation German diaspora of Galicia and its features are established. The role of German immigrants in social and economic history of Galicia in the end of XVIII – the beginning of XX centuries is analyzed. It is shown, that becoming of Germans of Galicia occurred in close connection with conditions of social and economic and political life of Germany and Austria.

Key words: Germans in Galicia, German colonies, the Austrian colonizer policy, migratory processes, a national policy, social and economic condition, political doctrines.

Монолатій Іван Сергійович

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА КУЛЬТУРНИЙ
РОЗВИТОК НІМЦІВ У ГАЛИЧИНІ (1772-1923 рр.)**

Підписано до друку 10.08.2002. Формат 60x80/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Автор. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Замовлення № 1615.

Видавництво та друк – МППФ „Берег“,
м. Коломия, бул. Лесі Українки, 27.
тел/факс: (03433) 22447.